

Det kvalitetssäkrade folket

Sewilius Berg

Idag tar åsikter och anspråk på till exempel bibliotekens lokala aktiviteter och uppsökande verksamhet, dess roll som debattforum och kulturproducent, oproportionerligt mycket tid från ett mer djupgående kvalitetsarbete menar artikelförfattaren.

Enligt folkbildningsrådets beskrivning av folkbildning samlas människor sedan 100 år i Sverige för att "tillsammans studera på egna villkor, ta del av föreläsningar och delta i kulturprojekt. Då som nu var motiven att stärka sina möjligheter att påverka de egna livsvillkoren och ofta att påverka och förändra förhållanden i samhället [...]". Folkbildning antas alstra "en demokratisk samtalskultur [...] grundad på tolerans mot oliktankande och respekt för sakliga argument och fattade beslut".

De underliggande moraliska och kvalitativa sidorna av projektet, att folkbildningen skall stärka den egna individen som samhällsvarelse och skall tjäna som demokratins förmedlare, är anmärkningsvärda. Antagandet att kunskap och tänkande – bildning om man så vill – närmast självständigt skapar dugliga och ansvarstagande medborgare, har många hundra år på nacken. Trots det antyder många debattörers resonemang bristande insikter i sakfrågan.

Bildning, utbildning och folkbildning

Begreppen bildning, utbildning och folkbildning undergår ständiga omvärderingar. Den generella tendensen är att samtliga begrepp förskjutits från ändamålet att individen skall uppfostras till att istället inordnas. Bildningens, utbildningens och folkbildningens processer tenderar att närma sig varandra ju fler människor som får tillgång till dem. Fortfarande går det att peka på betydelsebärande skillnader.

Bildning anses vara den process som, med Sven-Eric Liedmans ord, "är styrd inifrån, av intresse, av kunskaps-hunger, av lust att förändra den person som man blivit. Kunskapen ses som egenvärde och inte som medel". Bildningsprocessen kan inte avslutas eller göra uppehåll, den är snarare ständigt pågående. Bildningens frihet är visserligen underställd samhällets krav på innehåll, men det utgör inget hinder för en närmast obegränsad individanpassning.

I bildningsbegreppets långa historia med alla dess implikationer är Vilhelm von Humboldt omöjlig att bortse från. Humboldt ansåg att bildning var något som skulle reserveras för universitetets forskare, och betraktelsesättets genomslag i 1800-talets tyska universitetsvärld gav begreppet en tydligt elitistisk orientering. Idag skulle det Humboldt avsåg antagligen kallas för fri forskning. Universitetet fick dock inte monopol på bildning.

I de nordiska länderna uppstod en parallell rörelse som uppfångade delar av bildningsbegreppet och utvecklade det. Bildningens roll inom folkbildningen avskalades dess elitiska inriktning och specialisering. Kvar blev föreställningar om självbildning, respektfullt uppförande och jämlikhet. Folkbildning kom att betraktas som fri och frivillig, i bemärkelsen att deltagarna själva väljer att delta. De väljer även ämnen fritt från statligt styrda läroplaner. Visionen är att deltagarnas, inte samhällets, behov skall tillgodoses. Det folk som eftersöks är mottagarna av bildningen, vilket i början innebar att vissa tänktes stå utanför folkbegreppet. Deras uppgift var att bilda det resterande folket. Idag borde detta synsätt vara avskaffat, eftersom vi alla anses vara en del i folkbildningsprocessen. Folkbildningen är dock fortfarande beroende av och ett organisatoriskt verktyg i statsmaktens händer. Folkbildningsprocessen kan, liksom bildningsprocessen, inte avslutas.

Utbildning, i sin tur, är och har alltid varit produktorienterad och dess basmetod utgörs av inläring och katalogisering av kunskaper och fakta. Kunskap är här en produkt som kan förmedlas till andra. De framtagna produkterna jämförs under utbildningens gång och bedöms vid dess slut. När eleven godkänts efter en utbildning, är utbildningen avslutad. En utbildning kan vara oavslutad, ofullständig och färdig. Den kan även byggas på. Statsmakten har sedan århundraden utbildningens syften i sin hand. Trots all dekorativ retorik om motsatsen, är skolan samhällets viktigaste uppfostringsanstalt. Under de senaste decennierna har dock en mer fri bildningssyn inkluderats i undervisningen.

Amoralisk utbildning och moralisk folkbildning?

Redan Sokrates tes så som den förmedlats via Platon och förvaltats av de kristna, att "blott den handlar orätt, som inte vet det rätta", antyder den syn som kom att bli bildningens ledmotiv. Längre gällde att endast de privilegierades skara fick möjlighet att bevisa tesen, och inte förrän upplysningstidens 1700-tal fick tanken om att bilda hela befolkningen möjlighet att slå rot. När borgerskapet under 1800-talet erhöll mer politisk makt växte, via kyrkans sockenbibliotek, nykterhetsföreningar och liberala arbetarföreningar, de första av folkbildningens plantor fram.

År 1880 betonade Anton Nyström vid Stockholms arbe-

tarinstitut de moraliskt goda konsekvenser man förutsatte att folkbildning skulle ge. Nyström ställde den ”bildade arbetaren” mot den ”lätsinnige”, där den förste förutspåddas ett bättre liv, medan den senare dömdes att slösa bort ”sina tillgångar på flärd, spel, dryckenskap”. Liknande tankar artikulerades 1887 i Godtemplarordens tidning Reformatorn: ”En högre folkbildning skall [...] genom en högre intelligens och bildning hos individen bevara honom från återfall i dryckenskap”.

Få tror längre på någon specifik följdverkan, som att folkbildning skulle befria någon från ett visst missbruk, men fortfarande gäller att folkbildning anses göra individen till en bättre, insiktsfull och mer rustad medborgare. I broschyren Folkbildningens framsyn påbjuder folkbildningsrådet att folkbildningen skall ”möjliggöra för [alla] människor att fullt ut delta i det svenska samhället och i den svenska kulturen, men på sina egna villkor”. Idag inrättas särskilda etikdelegationer som skall ”vidareutveckla det gemensamma etiska arbetet [...] för att upprätthålla samhällets förtroende och säkra statsanslagen”. Statsmakten vill veta ”hur studieförbund och folkhögskolor förhåller sig till de fyra syften samt de sju verksamhetsområden som i särskilt hög grad utgör motiv för statens stöd”. Hopen om minskade anslag vid underlåtenhet vilar tungt mellan raderna. Att folkbildning kan misslyckas och straffas byggs därmed in i systemet.

Utbildningsinstansernas grundläggande uppgift är att med Leif Alshaimers ord ”ge varje individ i ett samhälle möjligheten att ta makten över sitt eget liv och bli sitt livs arkitekt”. Dessa vackra ord döljer det faktum att individer som av olika orsaker inte har möjlighet att ta denna makt lämnas åt sitt öde. Vi har även genom historien, inte minst under 1930-talets Tyskland, sett både bildade och utbildade individer bli ondskans ”arkitekter”. Men utbildningens institutioner varken skuldbeläggs, hotas med minskade anslag eller stängning av detta skäl.

Här tas den övre utbildningen som ett exempel. Universitetet har enligt högskolelagen två grundläggande uppgifter. Den ena är att för samhällets räkning producera tjänstemän, forskare, administratörer och ledare. Den andra är att producera mentala produkter i form av forskningsresultat. Vad resultaten därefter används till och vad de utbildade gör med sin utbildning ingår inte i systemet. Belysande är Uppsala universitet så kallade kvalitetssäkringsprogram. Kvalitet är här att säkra vissa förutsättningar för att forskarpersonalen skall stimuleras till analys, kritisk reflektion och samtal. Kringmiljön såsom ”ledningssystem, administration, bibliotek, extern och intern kommunikation, lokaler och annan infrastruktur finns som stöd för universitetets kärnverksamheter”. Allt annat tar man, så att säga, hand om internt: ”Till de akademiska arbetsformerna för att skapa kvalitet i forskningen hör regelbundna [...] former för ventilerings och kritisk granskning av utkast till avhandlingar, forskningsrapporter och andra publikationer inför publicering, liksom kollegiala bedömningar av ansökningar samt krav på provbarhet inom forskningen”.

För vi över situationen till att gälla folkbiblioteket får vi en bild där bibliotekariens arbete skulle vara det centrum

allt annat kretsade kring. Kvalitet är när arbetsplatsen, chefer, administrativ personal, lokaler, böcker och besökare fungerar som understöd till bibliotekariens arbete. Själva arbetet bedömas av andra kollegor vid reglerade personalmöten.

Ingen inom folkbildningen, oavsett uppgift, kan sägas arbeta under dess betingelser. Kraven på kvalitet är inte ens jämförbara. Man använder samma ord för två helt skilda saker. Folkbildningen avkrävs kvalitetssäkring av sina metoder, deltagande, förankring, lärande, deltagares utveckling, besöksantal, människosyn, aktualitet, och så vidare.

Exemplet understyrker skillnaderna mellan folkbildning och utbildning, även om det togs från det översta skiktet inom utbildningsväsendet. Det är inom folkbildningen vi finner kraven att möjliggöra för människor att ”fullt ut delta i det svenska samhället och den svenska kulturen”. Tillägget ”på sina egna villkor” gör knappast uppgiften enklare.

Jakten på den kvalitetssäkrade folkbildningen – en förtroendekris?

Krav på att folkbildningen skall hålla hög klass och bra kvalitet är inget nytt. Men det har hela tiden funnits ett förtroende för att de som arbetar med folkbildning själva skall klara dessa mål.

Det nya är att statsmakten via kvantitativa mätmetoder vill säkra kvalitativa processer. Bakgrunden är att teorier för kvalitetstekniker började användas i Sverige under 1980-talet inom industrin. Dessa kvalitetstekniker har via konsulter, managementkurser och informationstekniska utbildningar funnit vägen in i den offentliga sektorn, och således även in i folkbildningen. Man kan fundera över varför dessa kvalitetstekniker, som utvecklats i länder och inom sektorer vilka inte delar folkbildningens människosyn, används för att kvalitetssäkra folkbildningen.

Än allvarligare är invändningen att kvantitativt orienterade kvalitetssystem inte är någon försäkran eller ens indikation på hållen hög kvalitet. Det som mäts är oftast mätsystemets egna förutsättningar och hur de tillfrågade uppfattar detta system, inte de faktiska verksamheterna. Mätsystemets benägenhet att producera siffror ger dock möjligheten att via diagram och tabeller formulera mer eller mindre verklighetsbaserade åsikter. Detta åtrås intensivt, eftersom det – om inte annat – ger ett skimmer av ledningskontroll. Däremot tummas det effektivt på det tidigare förtroendet.

En mer konstruktiv, humanare och beprövad kvalitetssäkring är att föregå med gott exempel. Här kan statmakten spela en betydande roll. Om målsättningar och arbetsmetoder inom folkbildningen avkrävs ”tolerans mot oliktankande och respekt för sakliga argument och fattade beslut”, borde detta framförallt avspeglas i statens förhållningssätt till folkbildningen. Den demokratiska processen skall vara målet, inte utvärderingen eller ifrågasättandet av den samme. Argu-

mentet motsätter inte att folkbildningen ständigt måste utvärderas genom kvalitativa metoder, såsom utvecklingssamtal, deltagardemokrati och liknande. Tvärtom.

Folkbildningen skall bistå sina deltagare att öva upp sina mentala förmågor. De skall förädla sina rationella överväganden, sakliga argument och sin analysförmåga. De skall ges möjlighet att höja sin bildnings- och utbildningsnivå i syfte att bättre påverka, orientera sig och delta i samhället. Här ligger de intellektuella målen och utmaningarna. Och det är i dessa processer kvaliteten måste säkras.

Bibliotekens roll: det allomfattande folkbiblioteket?

Per Sundgrens inlägg i bis 2:2008 får här stå som exempel på vart dagens biblioteksdebatt leder vid utebliven hänsyn till folkbildningens intellektuella mål. Sundgren hävdar att biblioteken bör omfatta alla möjliga slags lockande aktiviteter, eftersom det skulle vara att sätta medborgarna istället för böckerna som utgångspunkt. Sundgren menar att dagens arbetare hellre än att springa till biblioteken gör något de tycker är roligt, som att spela fotboll.

Men bibliotek är inte skojiga fotbollsplaner. Ordet 'bibliotek' har den grundläggande betydelsen 'boksamling'. Tillhandahållandet av andra kvalitativa medier förändrar i sak ingenting. Att i skendemokratis namn anse putsning av besöksiffror som det centrala för verksamheten leder till bibliotekets avveckling. Förutom att Sundgren underförstått antar att arbetaren vill förvandla biblioteken till fritidsgårdar, använder han vissa av folkbildningens syften och mål som argument för att undergräva andra. Ett oseriöst medborgarperspektiv ställs mot understödet av medborgarens möjligheter till demokratiutveckling, samhällsengagemang, samhällsutveckling, kulturdeltagande och det generella målet att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån.

Biblioteken är en av grundvalarna för att den skandinaviska demokratin med sin folkbildning kan fungera. Enligt Svensk biblioteksförning anser 91 % (!) av svenskarna att biblioteken är viktiga för att samhället skall fungera, och en övervägande del av befolkningen har stort förtroende för biblioteken. Om de flesta i Sverige uppfattar biblioteket som ett närmast okränkbart samhällsorgan, varför äventyra det förtroendet?

De hot biblioteken står inför idag beror främst på politikernas ideologiska åsikter, och har i egentlig mening inget samband med bibliotekets verksamheter eller ens samhällets ekonomiska resurser. Alla är helt enkelt inte lika entusiastiska över en social fördelningspolitik. Men

även om vissa krafter ifrågasätter huruvida samhället skall bekosta biblioteket, är det få som på allvar ifrågasätter dess innehåll, arbete eller existensberättigande. Möjligen skall de som jobbar inom folkbildningen se denna bristande respekt för andras sämre förutsättningar som ett misslyckande.

Diskussionen om folkbildningens inriktning måste vitaliseras och präglas av ett kvalitetstänkande, inte av frågan om form framför innehåll. Idag tar åsikter och anspråk på till exempel bibliotekens lokala aktiviteter och uppsökande verksamhet, dess roll som debattforum och kulturproducent, oproportionerligt mycket tid från ett mer djupgående kvalitetsarbete.

Ifrågasättandet av de tidiga sockenbibliotekens intellektuella roll och bokbestånd var paradoxalt nog det som skapade folkbiblioteket. Prästernas snäva urval ledde då till att folkrörelserna instiftade egna bibliotek. Den historien lär att även kritik behöver kvalitetssäkras för att kunna anses vara meningsfull. Om ens kritik av bibliotekens urval och metoder är av sådan kaliber, att den kan skapa nya folkrörelser som i sin tur genererar tusentals nya bibliotek som kännetecknas av djupare urval, starkare demokrati och en bredare offentlighet – då är det dags att börja snacka!

Sewilius Berg var en av de tre paneldeltagarna på BiS seminarium på 2008 års Bok- och Biblioteksmässa: Är det någon idé med folkbibliotek? Han är il.mag. historiker och föreläsningsansvarig på ABF Göteborg

